

УДК 070

ДИСКУРС НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ

Іванов С.А.

За останні роки політична еліта та уряди розвинутих країн у своїй діяльності виходять з того, що майбутнє людства залежить не тільки від рівня освіти, але й від рівня практичного освоєння наукових та технологічних знань. Таке ставлення знаходить своє відображення у новій стратегії популяризації наукових досліджень. Особливість сучасної науки полягає в тому, що дослідники все частіше вторгаються у суміжні галузі знання. Все більш виникає потреба вчених спілкуватися на одній мові, оперувати однаковими уявленнями та термінами, які визначають їх. Таким чином складається певний дискурс, під яким розуміється текст, занурений у ситуацію спілкування. За останній час з'явилося багато наукових праць у сфері лінгвістики, герменевтики та журналістики, які присвячені дослідженню різних типів дискурсу. Зокрема, це стосується наукового дискурсу. Поряд з цим практично немає досліджень з тематики науково-популярного дискурсу. Саме ці питання розглядаються у даній статті.

Постановка завдання

Метою цієї статті є встановлення і описання дискурсу науково-популярної журналістики, дослідження його компонентів.

Основні результати

Поняття та термін дискурсу вперше було запроваджено у теоретичній лінгвістиці, він визначався як „мова, що занурена у ситуацію спілкування”. Внаслідок багатозначного змісту цього поняття, дослідження особливостей типів дискурсів здійснювалося з різних точок зору. Незважаючи на певну кількість визначень поняття дискурсу, важливе відмити головне: термін «дискурс» означає стійку, соціально й культурно певну традицію людського спілкування [1].

Різні типи дискурсу вивчаються з позицій різних напрямків лінгвістики: прагмалінгвістики, психолінгвістики, лінгвостилістики, когнітивної лінгвістики, соціолінгвістики. Поряд з цим інтерес к дослідженню дискурсу зростає у представників інших наукових напрямків, яких цікавить ефективне використання мови для більш вагомого впливу на реципієнтів. Так, вивченню політичного дискурсу приділяють увагу політологи, психологи, філософи, соціологи, економісти, фахівці з теорії комунікації. Науковий дискурс розглядається як когнітивно-семантичне явище у вигляді фреймів, сценаріїв, ментальних схем, когніотипів. Нема сумніву, що поняття дискурсу повинно бути центральним для дослідження журналістських текстів. Щодо науково-популярної журналістики, то, очевидно, що її дискурс має суттєві особливості, які характеризуються, в першу чергу, складним сполученням художнього та наукового дискурсів.

Зрозуміло, що дискурс звичайного спілкування суттєво відрізняється від інших видів дискурсу, наприклад, політичного або наукового. Саме тому було запропоновано такі основні типи дискурсу, як персональний (особисто-орієнтований) і інституціональний [2]. У першому випадку учасник спілкування виступає як

багатогранна особистість зі своїм духовним почуттям, у другому – як представник певного соціального інституту. Серед різних видів інституціонального дискурсу автори виділяють слідувачі: політичний, дипломатичний, юридичний, педагогічний, військовий, діловий, рекламний, спортивний, науковий, масово-інформаційний. Нема сумніву, що цей перелік повинен бути доповнений науково-популярним дискурсом.

Очевидно, що дискурс науково-популярної журналістики, як відокремлений тип інституціонального дискурсу, має свої особливості. Для характеристики певного типу інституціонального дискурсу запропоновані наступні слідувачі компоненти [2]: 1) учасники, 2) хронотоп, 3) цілі, 4) цінності (в тому числі ключовий концепт), 5) стратегії, 6) матеріал (тематика), 7) різновиди і жанри, 8) прецедентні (культурогенні) тексти, 9) дискурсивні формули.

Враховуючи практичну відсутність дослідження науково-популярного дискурсу, розглянемо більш ретельно його описання. Учасниками науково-популярного дискурсу є, з одного боку, автори, тобто вчені і журналісти, які вважають за необхідне розповсюдження наукових знань, а з іншого, широка аудиторія тих, хто цікавиться досягненнями у сфері науки і високих технологій. Серед учасників слід виділяти вчених, хто цікавиться досягненнями у суміжних наукових сферах, молодь, яка обирає свій життєвий шлях у науці, підприємці, які шукають напрямки диверсифікації своєї господарської діяльності, нарешті, широкі прошарки тих, хто за складом свого характеру тягнеться до отримання нових знань.

При цьому можна відмітити принципову нерівність між учасниками науково-популярного дискурсу (діада „агент-клієнт”), яка виражається у тому, що автор (вчений або журналіст) для читача є носієм нового знання, яке читачу треба ще зрозуміти. Помітимо, що особливістю суто наукового дискурсу на відміну від науково-популярного, навпаки, є рівність всіх учасників спілкування у тому сенсі, що жоден з них не володіє монополією на істину.

Якщо в науковому дискурсі широка публіка знаходиться на його периферії, то для науково-популярного дискурсу ця аудиторія має зовсім інший ролевий статус. Науково-популярні твори пишуться виключно для них.

Хронотопом для науково-популярного дискурсу є та типова обстановка, де відбувається діалог між автором і реципієнтами. Для друкованих видань хронотопом є місце, де читач знайомиться з науково-популярним журналом. Це може бути і домашній кабінет, і бібліотека, нарешті, просто транспорт. Для електронних ЗМІ це, в першу чергу, домашня обстановка. В останні часи все більш важливу роль в розповсюдженні наукових знань грає світова мережа Інтернет, де можливості гіперпосилання суттєво збільшують ефективність сприйняття текстів. У майбутньому очікується широке розповсюдження кишенькових комп'ютерів, де тексти можна читати навіть на відпочинку або у транспорті.

Щодо цілі науково-популярного дискурсу, то вона полягає у розповсюдженні наукових знань з врахуванням середнього рівня підготовленості читачів, слухачів або глядачів. Така мета досягається використанням особливого стилю, який суттєво одночасно відрізняється від наукового, художнього або популярного стилю. Щодо стилю науково-популярних текстів, то його особливості повинні розглядатися в окремій статті.

Наступним компонентом науково-популярного дискурсу є його ціннісні характеристики, які сконцентровані в його ключових концептах *прагнення до істини, заохочення до отримання нових знань, радість від відкриття таємниць складних природних явищ, пошук та знаходження нових можливостей розвитку наукомістких*

технологій. Здається, що найважливішим є потенціал ключового концепту „істина”. Завжди цей концепт має позитивні фабри. Але на шляху до неї існують перешкоди у вигляді журналістських текстів, які містять у собі брехню або, що набагато гірше, видимість істини. Справа в тому, що аудиторія науково-популярної журналістики здебільшого вимушена довіряти автору, тому що не знає інших поглядів на суть справи. Саме тому, наприклад, багатьом легше сприймати астрологічні прогнози, чим вивчати основи психоаналізу. Особливістю науково-популярної журналістики є відсутність логічного і строгого доведення відхилень від істини.

Стратегії науково-популярного дискурсу визначаються цільовою аудиторією. Але у всякому випадку, по-перше, визначається проблемна ситуація, виділяється об'єкт повідомлення та надається історія спроб її розв'язання. По-друге, підкреслюється практичне значення вирішення цієї проблеми для людини. Останнє має особливе значення для підприємців, які здійснюють пошук привабливих напрямків інвестування. Ці стратегії суттєво відрізняються від суто наукового дискурсу, де найважливішими цілями є формулювання гіпотези і мети дослідження, обґрунтування вибору методики дослідження, створення теоретичної моделі, викладення результатів міркувань чи експериментів, доведення істинності [3].

Тематика науково-популярного дискурсу охоплює дуже широке коло напрямків. Принципово важливим у цьому питанні є виділення природничих і гуманітарних областей знання. Гуманітарні науки є менш формалізованими й виявляють сильну залежність об'єкта пізнання від суб'єкта, що пізнає. Типовим прикладом цього твердження є науково-популярні статті історичної спрямованості, де іноді дуже важко провести межу між добротними науково-популярними статтями та відверто псевдонауковою брехнею, яка видається за істину.

Щодо природничих знань, то вони більш формалізовані, але це не гарантує відсутність великої кількості псевдонаукових публікацій, в яких автор нав'язує свою точку зору, яка сформована далеко не під впливом прагнень до пошуку істини. Користуючись науковими термінами, посилаючись на результати праць вчених, але невірною витлумачивши їх, вони свідомо чи несвідомо вводять читачів в оману, малюючи перекручені фрагменти картини світу. Практика свідчить, що виникають цілі проблемні області науки, які безсоромно намагаються зайняти ті, для кого особисті амбіційні цілі вище, ніж об'єктивні дані. Між іншим, цікаво дослідити, як авторами формується інтенція тексту у напрямку прагнення переконати читачів у перевагах неправди над істиною або прагнення до неї.

В той же час науково-популярна тематика складає частину наукового інформаційного простору, відрізняючись від нього відсутністю, наприклад, повідомлення, яке представляє інтерес лише для вузького кола вчених. До цих тем відносяться, наприклад, експериментальні науки, де описується техніка експерименту.

Щодо різновидів і жанрів науково-популярного дискурсу, слід також вказати на певні відмінності від інших дискурсів. Завдання якомога більш розкрити суть природних явищ спонукають авторів користуватися розвиненими журналістськими жанрами: прості інформаційні повідомлення, інтерв'ю, аналітичні статті, огляди, репортаж і т.і.

Саме внаслідок своїх особливостей науково-популярний дискурс характеризується високим ступенем інтертекстуальних зв'язків [4], але, на відміну від наукового дискурсу, науково-популярна інтертекстуальність виконує трохи інші функції. Якщо в науковому дискурсі прецедентними текстами та їх концептами є роботи класиків науки, відомі багатьом цитати, назви монографій і статей, то в науково-популярній

журналістиці роль прецедентних текстів виконують добре відомі більшості читачів елементарні наукові знання з шкільної програми, побутові аналогії, навіть виразні літературні порівняння. До речі, роль прецедентних текстів в науково-популярних телепрограмах з успіхом виконують «мультяшні» вставки. Звичайно, будь-які посилання на авторитетні імена чи праці не можуть слугувати опорою для більш ефективного сприйняття науково-популярних текстів.

Щодо дискурсивних формул, які представляють собою своєрідні обороти мови, притаманні спілкуванню саме в даному середовищі, то в науково-популярній журналістиці вони практично відсутні. Можливо, за виключенням певних емоційних оборотів, які спрямовані на краще розуміння матеріалу. Дискурсивні формули тісно зв'язані з стилем, який в даному контексті розуміється як загальноприйнята манера мови [5].

Вся ця сукупність перелічених складових дискурсу створює його тіло, яке представляє собою множину висловлень, під якими у теоретичній лінгвістиці розуміється цілісна одиниця спілкування. Згідно теорії мовних актів, висловлення складається з трьох типів актів [6]:

- локутивний акт, тобто акт стосовно мовних засобів, що використовуються в ньому;

- ілокутивний акт, тобто ставлення до мети, намірів, ілокуцій і ряда умов здійснення, інакше – це дія, що робиться за допомогою проголошення деякої фрази у напрямку переконання когось;

- перлокутивний акт -- вплив висловлення на дії, думки або емоції читача, глядача чи слухача, тобто можливий результат ілокутивного акту.

Ілокутивний акт у науково-популярному тексті займає особливе місце внаслідок того, що саме в ньому містяться цілі та наміри автора. Дуже важливо дослідити, якими мовними засобами реалізується ілокутивна мета в текстах, які відображають реальні наукові досягнення, на відміну від лженаукових текстів, до яких відносяться пояснення тих чи інших процесів та явищ реального світу, що претендують на науковість, але виходять за рамки раціонального. Серед запропонованих Дж. Серлем ілокутивних актів (репрезентативи, директиви, комісиви, декларативи, експресиви) для наукової публіцистики особливе значення мають репрезентативи.

Репрезентативи – це висловлення, спрямовані на те, щоб повідомити реципієнтів про деяке положення справ, у нашому випадку: тих чи інших наукових досягнень, та виразити судження щодо їх істинності. Аналіз фактичного матеріалу дозволяє виявити особливості репрезентативів у науково-популярних текстах. Яскравим прикладом повідомлення без судження щодо істинності може слугувати наступний журналістський експеримент. У науковому додатку до газети «Известия» от 29 листопада 2002 р. була надрукована стаття журналіста С. Лескова, під страшаючою назвою «Черная дыра намерена проглотить Землю». Під заголовком статті стверджувалося «С космической скоростью на нашу планету надвигается самый опасный небесный объект. Шок. Судьба Земли предрешена». Через два тижні на сайті Astronet.ru було розміщено текст цієї статті, але у супроводі 10 коментарів фахівця, які майже повністю зводили нанівець «страшилки» журналіста. Наприклад, С. Лесков репрезентував таке речення «Итак, черная дыра, приблизившись к нашему Солнцу, без малейшей жалости и без малейшей надежды на помилование уничтожит наше светило, которое кажется нам вечным». Фахівець спростовує: «Если черная дыра, подобная GRO J1655-40, пройдет мимо Солнца на расстоянии земной орбиты..., то она может изменить орбиты планет и даже

оторвать некоторые из них от Солнца, но на самом Солнце этот пролет никак не скажется».

Важливо зауважити, що жанр науково-популярної статті не вимагає від автора точних посилань на літературні джерела, на відміну від наукових праць. В той же час у ілюстративному акті використовуються такі ж самі дієслова, як і у наукових текстах. Однак у теорії мовних актів доведено, що саме дієслова грають організуючу роль в структурі наукового дискурсу. Таким чином, доводиться робити висновок, що ілюстративні акти науково-популярних статей потенціально можуть формувати викривлене ставлення до процесів, які відбуваються у реальному світі. Це справедливо для лженаукових, а особливо для квазінаукових публікацій, під якими мається на увазі цілком раціональні побудови, що претендують на статус науки, які пояснюють процеси і явища духовного життя природничими засобами [7].

Щодо перлюкривних актів, то перлюкривція науково-популярного дискурсу (аналогічно науковому дискурсу) характеризується відстрочкою в часі: вплив інформації на читача, його відповідна реакція відбуваються після прочитання опублікованого науково-популярного твору [3]. Але, на відміну від суто наукової статті чи монографії, більшість читачів науково-популярних текстів не є достатньо підготовленими для діалогу з автором. Їх реакція на зміст тексту полягає або у безумовному прийнятті висновків автора, включаючи їх в свою індивідуальну систему знань (світогляду), або у продовженні пошуку до істини, якщо висловлювання автора їх не влаштовує. Іншими словами, науково-популярний текст здебільшого не є діалогічним.

Зовсім інша ситуація спостерігається у випадку, коли застосовується така відносна нова форма журналістики, як Інтернет-конференції, у роботі яких бере участь певна кількість її учасників. Тоді у процесі обговорення статті автора, яка дискутується, реакція учасників може бути іншою – більш динамічною, мінливою, вона може змінитися під впливом питань та висловлювань різних точок зору. Взагалі, проблема сприйняття читачами, глядачами та слухачами творів науково-популярної журналістики та реакції на них є темою окремого дослідження.

Список літератури

1. Силантьев И.В. Текст в системе дискурсных взаимодействий // Критика и семиотика. – 2004. – Вып. 7. – С. 98-123.
2. Карасик В.И. О типах дискурса // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: Сб. науч. тр. Волгоград: Перемена, 2000. – С.5-20.
3. Шевцова Н. Научный дискурс и его лингвистическая прагматика. – http://bspu.ab.ru/Journal/vestnik/ARNIW/N4_2002/1_sekz/shevzova.pdf.
4. Баженова Е.А. Интертекстуальность научного текста // Текст как объект многоаспектного исследования. – С.-Петербург – Ставрополь: Изд-во СГУ. – 1999.
5. Кожина М.Н. Интерпретация текста в функционально-стилевом аспекте // Stylistica. – 1992. – № 1.
6. Серль Дж. Что такое речевой акт? // Зарубежная лингвистика. II: Пер. с англ. / Общ. ред. В.А. Звегинцева, Б.А. Успенского, Б.Ю. Городецкого. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1999.
7. Рац М. В. Наука, ненаука, лженаука и квазинаука. – <http://www.adenauer.ru>.

Поступила до редакції 09.08.2005 р.